

## СТРУКТУРА ІНДИВІДУАЛЬНОГО АНТРОПОНІМІЧНОГО ФРЕЙМУ

Індивідуальний антропонімічний фрейм структурується зовсім не так, як мовний. Він групується довкола **Я** індивідуума, тобто на засаді егоцентризму, і складається з чотирьох кіл. У перших двох знання денотата і, відповідно, володіння невербальною інформацією, є вагомішим за знання наймення. Ці два кола можна умовно розрізнити як **ти-коло** і **Ви-коло**: в обох особисте знання денотата є обов'язковим. У третьому колі особисте знайомство з денотатом відсутнє, а ім'я відіграє вже вирішальну роль, хоч денотати тут об'єктивно наймасштабніші, бо є історичними особами та всесвітньо відомими персонажами. Четверте коло складають потенційні члени ментального лексикону.

Структура мовного антропонімічного і взагалі онімічного фрейму істотно інакша, бо спирається на сукупність усіх **Я** носіїв даної мови, тобто є вже антропоцентричною, якщо не сказати етноцентричною. Тут не може бути ніяких кіл, бо потрібний для такої структури єдиний центр відсутній. Уважаємо, що мовний онімічний фрейм складається з трьох скриптів – реального (в живому мовленні), віртуального (в художніх текстах) та сакрального (в міфології, релігії). Перехід від індивідуального до мовного онімічного фрейму реалізується в принципі шляхом складання та взаємокоригування індивідуальних фреймів.

О.О. Селіванова визначає фрейм як “структуру репрезентації знань, в якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію, про текст, що її описує, а також інструкцію по його використанню” [20, 249]. Досвідний шлях набуття антропонімічної інформації полягає в розширенні та збільшенні числа антропонімічних кіл (дитина володіє тільки першим) та пізнанні відшліфованих віками звичаїв у вжитку певних антропонімів та певних їх антропоформул (інструкція), текстом для яких є найрозмаїтіша комунікація.

Спорбуємо розібратися в індивідуальних онімічних фреймах докладніше, почавши з антропонімічного фрейму. Антропонімія не є найчисленнішим, найбільшим розрядом власних назв. Зокрема

топонімів на світі значно більше, ніж антропонімів, але для людини антропоніми важать значно більше, ніж інші онімічні розряди. Справа тут не в антропоцентризмі, що заповонив сучасну науку, в тому числі мовознавство, хоч початки його йдуть ще з Давньої Греції [2, 25]. Зазначимо втім, що антропоцентризм як дійова концепція пізнання мови та її суб'єктивних аспектів закріпився в мовознавстві тільки після утвердження в ньому замість структуралізму засад когнітивної лінгвістики. У змістовному “Лингвистическом энциклопедическом словаре” [17] цей термін ще ніде не вжитий жодного разу, а термін *фрейм*, до речі, вживається там лише в лапках або з долученням аксіологічної кваліфікації “так званий”.

Тут варто докладніше зупинитися на терміні *антропоцентризм*. Ян Бодуен де Куртене у 1901 р. опублікував статтю, де висловив 17 прогнозів щодо розвитку мовознавства в ХХ ст. Серед них учений закликав до “викорінення забобону, званого антропоцентризмом, забобону, що вириває людину із середовища інших живих істот” [6, 17]. В.М. Алпатов, проаналізувавши прогнози Бодуена і визнавши більшість з них справедливими, про цей сказав, що він “в цілому не виправдався”, зазначивши, що даний прогноз протирічить ряду інших тез ученого [1, 117-118]. Нібито правильно: і не виправдався, і протирічить. Автор цих рядків у своїй роботі теж значною мірою спирається на концепцію антропоцентризму, але прийшов антропоцентризм, за ним і егоцентризм [10] у мовознавство та суміжні науки – і водночас загострилися проблеми екології, тваринний і рослинний світ Землі зникає сотнями видів ... Чи не пов'язані ці речі?

У терміні *антропоцентризм* треба обов'язково розрізнити два рівні – саморуйнівна позиція “царя природи”, яку Бодуен де Куртене пропонує викоренити. Інший, глибший рівень цього терміна – його сутність, а не звукова оболонка – полягає в акцентуванні провідної участі людини, суб'єктивного начала в мові, а отже і в мовознавстві. Саме тому когнітивна лінгвістика, яка, на відміну від структуралізму, поклала цю участь та її вивчення в свою основу, і піднесла термін *антропоцентризм*. Можна сказати, що проти цього погляду Бодуен де Куртене не заперечував. Навпаки, це і його позиція. В одній зі своїх праць він писав: “Усе, що торкається людської мови, як мови, зосереджується в мозку” [6, 212]. Саме з цим, гадаємо, пов'язаний ще один прогноз Бодуена: “Мовознавство ставатиме все більш точною наукою також залежно від того, наскільки в

його базисній науці, психології, буде удосконалюватися метод якісного аналізу” [6, 16]. В.М.Алпатов цей прогноз теж заперечує: ”зовсім не виправдався” [1, 116]. Однак слід відзначити, що називаючи психологію базисною наукою мовознавства, Бодуен де Куртене мав на увазі мову мозку як місце збереження і творення мовлення, а відтак і мови. Не випадково вчений говорить у вже цитованій статті про теоретичну, але, на жаль, нездійсненну можливість “замінити психологію” фізіологією та гістологією мозку [6, 217]. Отже, Бодуен і цим прогнозом влучив у десятку, тільки без використання сучасної термінології. Цей прогноз нині реалізується в дослідженнях ментального лексикону, ментального буття мови.

Так чи так, а сьогодні “одна з основних рис когнітивної лінгвістики – антропоцентризм, вивчення природної людської мови як конструкта людської особистості. За зауваженням Ю.С.Степанова, “лінгвістика завжди буде наукою про мову в людині і про людину в мові, наукою гуманітарною” [8, 41]. Проте додамо, що наведені автором слова Ю.С.Степанова ліпше виражають сутність антропоцентризму, ніж сам цей термін, який зберігає свій одіозний супровід.

Вагомість антропонімії в мові зумовлена високою цінністю для людини її наймення, про що влучно сказав Дейл Карнегі [25, 86] і що простежується в усій історії мови. Цей феномен багаторазово й розмаїто описувався, переважно як реальне явище, але нерідко і як факт містичний, загадковий. Серед інших подібних видань існує двотомник “Полная энциклопедия имен” Б.Ю.Хігіра, загальним обсягом 921 сторінка, який ґрунтується на дискусійній тезі: “характер людини дійсно залежить від її імені” [23, 4]. Певна кількість людей довіряє подібним дослідженням, як, приміром, відома акторка Олена Яковлева, що розповіла про свою відмову змінити прізвище, потім додавши: “А нещодавно я довідалась, що прізвище та ім’я людини впливають на його долю. Так мене, мабуть, якісь виші сили оберегли від помилки” [12, 33].

Однак і без містики антропонімія є чільним, функціонально найвагомим компонентом мовного ономастикону. Любомир Белей, першим в Україні захистивши докторську дисертацію з літературної ономастики, присвятив її виключно антропонімії, не зачіпаючи інших розрядів власних назв [4]. Цей же вчений видав дві змістовні монографії, теж присвячені літературній антропонімії, в термінології автора ЛХА – літературно-художній антропонімії [3; 5].

Тільки на рубежі тисячоліть уже не віртуальному, а реальному компонентові антропонімічного фрейму присвятили свої монографії Світлана Медвідь-Пахомова [18] та Ірина Фаріон [22]. Кількість і якість публікацій з антропонімії в Україні й світі зростає. Нині очікуємо фундаментальний словник видатного українського антропоніміста Павла Чучки “Прізвища закарпатських українців”, над яким він працював практично 40 років.

Усі ці блискучі роботи, глибокого стилістичного чи діакронічного скерування, вивчають антропонімію у мові та мовленні, як вона представлена у літературних творах та історичних текстах, в актах усього спілкування. Однак те, як вона представлена в мові мозку, у ментальному лексиконі, ці та інші студії не розглядають. Ментальне існування антропонімічного фрейму залишається на разі без вивчення. Говорити про нього на базі існуючої літератури можна лише опосередковано.

Ян Бодуен де Куртене зауважив: “Те, що з рідної мови вміщує у своїй голові той чи інший поляк, є лише часткою цілого” [6, 212]. У найбільшій мірі ця теза має бути поширена на онімію, в тому числі й на антропонімію. Кожен з нас, носіїв своєї рідної мови, володіє лише невеликою часткою дуже обсяжних антропонімічних запасів цієї мови. Таким чином, індивідуальний антропонімічний фрейм завжди є обмеженим, усіченим, частковим. Уявний загальномовний антропонімічний фрейм становить собою суму всіх індивідуальних антропонімічних фреймів. Це – перша структуротвірна риса ментального буття антропонімії. Хтось знає більше, хтось менше, але ніхто не дотягує й до половини наявних у мові антропонімів.

Другою такою структуротвірною рисою є переважно денотатне знання антропонімів. Так, автор цих рядків знає більше трьох десятків своїх тезок *Олен* – подруг, колег, знайомих, відомих історичних осіб. Це означає, що ім’я *Олена* займає в даному випадку не одну, а більше тридцяти позицій ментального лексикону. Як зрештою і належить концептові, він не зазнає 100-відсоткової вербалізації [пор. 16, 123], а включає й невербальні компоненти: зорові та інші відчуттєві враження, а також експресії. Це вже третя структуротвірна риса перебування антропонімів у мові мозку: при значній вагомості власне мовного, вербального компонента вони включають і якісь більші чи менші невербальні компоненти.

У загальномовних онімічних фреймах територіальні онімічні

системи нівелюються, фрейм членується відносно своєї денотатної та аксіологічної основи на субфрейми (слоти), а відносно своєї ролі в створюваній картині світу на реальний, віртуальний і сакральний скрипти. Однак ця структурація в онімії є визначальною для фреймів збірних, ідеальних. Для тих індивідуальних онімічних фреймів, що перебувають у ментальному лексиконі окремих носіїв мови, вона, зберігаючи свій організуючий сенс, все ж послаблює, якщо не втрачає, свою визначальність. Вона виштовхується на другий план іншою, чисто суб'єктивною структурацією онімічного фрейму.

У фреймі антропонімічному ця суб'єктивна структурація творить чотири кола, що оточують Я власника ментального лексикону. Найближче коло – наймення членів своєї родини, близьких друзів. Наймення як таке тут, можна думати, стає другорядним виразником концепту. Діти згадують про батьків переважно зоровими та звуковими образами, пов'язують їх зі словами *мама* чи *мати*, *тато* чи *батько*, а не їх особовими іменами чи іншими антропоформулами. У думках матері (батька) про дітей наймення застосовуються ширше, однак і тут невербальні засоби репрезентації концепту превалюють. Така концептуалізація діє, принаймні в містах, тільки у вузькій родині (*бабуся* і *дідусь*, *мати* й *батько*, *сестри* й *брати*, *сини* й *дочки*). Назви спорідненості в цій ситуації фактично стають власними. Головне навіть не це, а те, що вербальне вираження концепту супроводжується великим масивом розмаїтої невербальної, у тім числі й емоційної інформації. Колись таким найближчим антропонімічним колом була велика родина, а ще давніше – увесь рід. Відголоски такого стану досі зберігаються в українському селі, де всі знають усіх за іменем та невербальними компонентами концептів, а прізвища можуть і не знати взагалі. У новелі М.М.Коцюбинського “Відьма” чоловік і жінка говорять про відсутню Параскіцу, дочку Йона Броски (чоловіка) і падчерку Міріцци (жінки), після звістки сусідки, що Параскіца – відьма: “Ти піди он краще подивись, що *твоя доня* робить на винограднику!.. Отой *виродок* у печінках мені сидить ... [...] Той *одлюдок* колись отруїть мене, побачиш ... [...] він гримнув на жінку: - *Ла драку!*.. Ти, а не я, повинна знати, що робить по ночах *дівка!*.. (30, 19-20). Мачуха, зрадивши лихий звістці, дала волю язикові: *твоя доня, виродок, одлюдок*. Відчувається підвищення експресивності у даних номінаціях, що у свою чергу підтримується батьком, який називає свою доньку *дівка*. До речі, у винограднику Параскіца просто уникала мачухи.

У нормальних, спокійних обставинах зазвичай буває не так. Апелятивне іменування іде від молодших до старших, а від старших до молодших йде переважно онімне. У романі Р.Олдінгтона “Смерть героя” знайомий говорить місіс Вінтерборн про її сина: “There’s something in that *boy of yours*, Mrs Winterbourne. He’s got a mind”. Вінтерборн же, напівзадоволена, напівобурена, що Джордж може мати самостійне мислення, відповіла: “He’s just a healthy, happy schoolboy, and only thinks of pleasing his *Mummy*” (32, 77). Син місіс Вінтерборн для знайомого *boy*, для матері - *George*, а вона для нього – *Mummy*. Така ситуація узвичаєна не в українському та англійському найближчому колі антропонімічного фрейму, а є загальноєвропейською, якщо не загальнолюдською. За межами родини паролем першого кола є стаціонарний ужиток імені, а не прізвища. Пор.: “Привів її (Надію Суровцову – О.К.) до нас [...] *Іван* (*Іван* у моєму житті один – Світличний. Є й інші Івани - Юшук, Дзюба ..., та вони “звучать” мені за своїми прізвищами; “мій” *Іван* прізвища не потребує)” (29, 124).

До найближчого кола у письменників, але не в читачів, хоч і тут можливі винятки, належать також імена найважливіших персонажів їх творів. Цікаві роздуми з цього приводу виклав відомий російський письменник В.Войнович, розповідаючи, як створювався його “Чонкін”: “Думав-думав і всі більше переконувався, що він має бути рядовим і ніяк не в чині полковника і не героєм. Однак ніякого зорового образу переді мною не було. А в літературі, як у живопису, - треба побачити свого героя, якого він зросту, які в нього вуха, очі, ніс. Я раптом згадав, що коли служив у Польщі, спостерігав таку картину: їде кінь, запряжений у важкий німецький віз, на возі нікого немає. А під возом солдат зачепився ногою за віжку. Кінь їде і тягне його, він третється мордою об землю, але ніяких спроб вивільнитися не робить”. На другий день автор побачив того ж солдата вже на возі і запитав приятеля, хто це. Той відповів: “Хіба не знаєш? Це ж Чонкін!” Спочатку я ще намагався замінити прізвище, оскільки мене звинуватили в наслідуванні “Тьоркіну”. Пробував поміняти і так, і так, але нічого не вийшло”. Трохи далі, вміщуючи *Чонкіна* в літературний ряд, причому зауважимо, першим, що ставить під сумнів скромність письменника: “таких, як *Чонкін*, *Тьоркін*, *Швейк*, народжують не стільки автори, скільки епоха. Тепер потрібен інший герой” [24, 5]. Як бачимо, тут віртуально про-

грається ситуація з народженням дитини: спочатку з'являється денотат зі значним обсягом невербальної інформації, потім ця інформація якось вербалізується і з'являється ім'я. Подібним чином у акторів до їх найближчого антропонімічного кола входять або можуть входити наймення персонажів, ролі яких вони виконують на сцені чи на екрані.

За найближчим першим іде друге ширше коло індивідуального антропонімічного фрейму. Сюди входять наймення людей, яких власник ментального лексикону знає особисто. Тут основними репрезентантами концептів є саме антропоніми. Залежно від ступеня знайомства – ім'я, ім'я та по-батькові, прізвище, інколи (позаочі) прізвисько. Це друге коло має теж виразно денотатний характер і поєднує вербальну інформацію з помітними обсягами невербальної. Це однокласники, однокурсники, співробітники, сусіди, колеги за фахом – усі, з ким людина знайома особисто, крім близьких друзів та коханих, що входять до першого кола. Невербальна, відчуттєва інформація тут у певних ситуаціях може цілковито заступити вербальну, наприклад, коли ім'я забувається або знайомий достеменно не ідентифікується, пор.: “У коридорі здалека махаєш рукою комусь незнайомому (себто знайомому, але не ідентифікованому, позаяк він аж у кінці протилежного крила, метрів за двісті від тебе)” (27, 11). Щодо ситуативної варіативності іменувань пор. у “Соборі” О.Т.Гончара: “Зачепилівку на цьому засіданні представляв її висуванець *Лобода Володимир Ізотович*, син славетного колись на весь край обер-майстра Ізота Лободи, заслуженого металурга республіки. *Лобода-син* був *Володимиром Ізотовичем* для цього кабінету, а для Зачепилівки він і досі *Володька*, може, тому, що товариський, простий, до людей не гордий” (28, 65-66). Славетний же колись обер-майстер, не без впливу того, що син став кар'єристом, змінив наймення: “*дід Нечуйвітер*, старий металург, пильнує свої ятері По документах, як і раніше, *Лобода Ізот*, а тут став *Нечуйвітер*. І в Будинку металургів, і приїжджі горожами, знають його під цим іменем: *дід Нечуйвітер*, гроза браконьєрів, громадський доглядач *Скарбного*” (28, 296). Інший персонаж, одна з головних героїнь роману, переважно іменована *Єлькою*, з'являється також з найменням *Єлька-Олена*, *Олено батьківно* (так іноді кажуть, коли по батькові не знають, але в даному разі Єльчиного випадкового батька не знає ніхто, навіть вона сама, тому таке звертання шофера є кепкуван-

ням), *Чечілька-байстриючка*, *товаришко Чечіль*, *Ягорова Єлька* (бо залишила рідне село, мешкає у дядька свого Ягора Картатого), на решті *Багласва наречена* (останнє іменування Єльки в кінці твору).

Взагалі у художніх творах антропонімічна варіативність, до якої долучається ще й асоціативність, може бути дуже розгалуженою. Віртуальний антропонімічний скрипт загалом багатший за реальний. У вже цитованій “Московіаді” Ю.Андруховича головний герой і наратор одержав наймення “*український поет Отто фон Ф.*” з варіантами *фон Ф.*, *Отто Вільгельмович*, *Отто*, фамільярне *Вільгельмович*, а поза тим: 1) фіктивне ім'я, назване на прямий запит: “*Іван*, - відповів ти, *Отто фон Ф.*”; 2) конспіративне ім'я, одержане в “кагебе”: *Артур* (від імені Артюра Рембо): “Якось мірою й ви не *Артур*”. Під кінець роману це ім'я-кличка знову використовується, вже фамільярно: “Біда твоя в тім, *Артурчику* – дозволь тебе так іноді звати, - що ти завжди прагнув ухилитися”; 3) образливо-антономасійне ім'я: “*Жан-Поль Сартр драний*, - незлостиво буркнув юний капітан Шелудьков”. Фактично цей Отто фон Ф. – трагедійна маска самого автора. Не випадково він, говорить про себе: “ще один поет, щоправда, видатний український, *анонім*”; не раз позитивно згадує Андруховича: “Однак свобода виглядає ілюзорно, як вдало відзначив в одному зі своїх віршів Андрухович!.. А жаль...” Ясно, що для автора це ім'я належить до першого кола антропонімічного фрейму. Для читачів воно відноситься до другого, якщо не третього.

Щодо всіх інших персонажів роману, то вони й для самого Ю.Андруховича знаходяться за межами найближчого кола. При цьому в їх іменуванні продовжується все та ж антропонімічна трагедія. Так, поет *Єжєвікін* протягом усього роману іменується тільки так, щоб у кінці стати *Єжєвікінгом*, а товстого, як євнух, *Худайдурдієва* дехто називає “*худий Дурдієв*”. “Досить молодий дагестанець” – “*Рамазанов Муртаза*, чи, може, навіть зовсім навпаки – *Муртазаєв Рамазан*”. Ще один персонаж – “*Іван Новаковський*, на прізвисько *Новокаїн*, інша версія *Ваня Каїн*”. “Твої братове по духу, себто по спирту”, що потягли фон Ф. у пивбар на Фонвізіна, мають свої антропологенди: 1) “*Юра Голіцин*, сорокарічний поет [...]. Зовні нагадує *Івана Сергійовича Тургенєва*, але початкуючого і значно шляхетнішого, ніж справжній”. Наступні номінації: *Тургенєв-Голіцин*, *Голіцин*, “*Юра Голіцин*, *Іван Сергійович Тургенєв* з тріліт-

ровим слоїком пива”, Юра Голцін-Тургенев, Юрку; 2) “Номер два. Арнольд Горобець, український південь, русскоязычне населення, драматург-шістдесятник, популярний серед жіноцтва, але не більше [...], у театрі грав Юлія Цезаря, монологи якого виголошує й зараз на певній стадії пиятики”. Далі: Горобець, Арнольд, Цезар, “Очі Юлія Цезаря п’яні, однак допитливі”. Обігрується й прізвище персонажа, чим водночас засвідчується й ступінь сп’яніння: “Отакі з них демократи! – повторює за ним горобець, тільки не Арнольд Горобець, а маленький сірий пташок, що пострибує собі між столиків”; 3) “Третій – це, звичайно, Ройтман [...]. Він єврей”. Тут антропологія полягає в простому частому повторенні самого прізвища: “Арнольд розповідає театральні анекдоти, Ройтман – єврейські анекдоти”. Лише двічі з’являється його ім’я – Боря.

Утім, бурлескне використання антропонімії у творах Ю. Андруховича швидше виняток, аніж правило. Письменники подають наймення людей, зокрема другого кола індивідуального антропонімічного фрейму, більш нейтрально. У Р. Олдінгтона про сусідів і знайомих говориться так: “What would people say! What indeed! What would *the Minister* (йдеться про священника; тут назва *Minister* виступає як власна – О.К.) say? What would *Mrs Standish* say? And *Mrs Gregory*? And *Miss Stint*, who was another *Minister’s* niece? And *Cousin Joan* ...?” Говорячи про друзів дитинства, автор використовує такі наймення: “How can one estimate what he owed to *Dudley Pollak* and to *Donald* and *Tom Conington*?” (32, 57; 80). Звичайні імена та прізвища без додаткового обігрування. Водночас антропонімічні обігрування полюбливі багато письменників. Роалд Дал, взагалі великий майстр онімічної гри [15], в оповіданні “Людина з парасолькою” вкладає в уста своєї героїні таке визначення одного псевдобагатого джентльмена: “I shouldn’t be surprised if he isn’t a titled person. *Sir Harry Goldsworthy* or something like that” (34, 119). Це вигадане прізвище складається з лексем *gold* “золото” й *worthy* “достойний”. Крім того, з’являється асоціація з прізвищем відомого англійського письменника *Galsworthy* – *Galsworthy* (А. Гудманян рекомендує Голсворзі [9, 178]), причому модифікації, що були введені до даного іменування, мінімальні, тому виникає комічний ефект. В іншому оповіданні письменника герой називає щуролова, наймення якого не згадується, “містер Всезнайко”: “So what would *you* do, *Mr Know-all*?” (33, 610).

Норман Піл розповідає, що скупого багатія Гаррі Сімпсона (не в творі, а в житті) наділили прізвиськом *Les* від англ. *less* “менше”, причому не просто використали цю лексему, а вилучили її з фразеологізму *couldn’t care less* “наплювати”: “Finally his negative attitude won him the nickname of “Les”, obviously borrowed from his well-known couldn’t-care-less philosophy” (36, 15). Відомий герой Ф. С. Фітцджералда *Великий Гетсбі* ще в молодому віці подовжив для престижу своє справжнє прізвище *I amtz*, одночасно вкоротивши ім’я: *James Gatz* одного вечора у 17 років став *Jay Gatsby*, щоб так зватися все життя (35, 95).

Утім, гра в імена та з іменами у письменників, трапляється, стає гіпертрофованою. Юрій Тарнавський назвав головного героя свого роману “Три блондинки і смерть” іменем *Гвбрдтсе*, у якому абсурдне поєднання вісьмох приголосних завершується єдиним голодним звуком. Тетяна Остапчук, що визначила автора як “американсько-українського письменника”, прокоментувала це ім’я так: “виродження героя-чоловіка розпочинається на рівні імені, яке неможливо навіть вимовити” [19, 161]. Емма Андрієвська, одна з найвидатніших українських поетес ХХ ст., яка, за словами її прихильника з Торонто Марка Стеха, “ставиться до мови як до явища самодостатнього, не підвладного утилітарним вимогам міжлюдської комунікації” [21, 79], так характеризує ім’я свого загадково-міфічного персонажа: “Ім’я Джалапіти міняється від настрою, погоди і від того, на який віддалі він перебуває від води” (26, 197). В іншому місці твору “учені [...] оголосили, що Джалапіта взагалі не Джалапіта, що походження його дуже підозріле, і не виключно, що він постав з простого перекинування двох санскритських слів *jali pitar*, що означає батько води, і *jali cara*, той, що живе у воді” (26, 203).

Саме в першому та другому колах, розмежувати які не завжди легко, індивідуального антропонімічного фрейму особові наймення легко видозмінюються, трансформуються не лише в художніх творах, у своєму віртуальному скрипті, а й у скрипті реальному. Письменники та політичні діячі залюбки добирають собі псевдоніми, сусіди з неменшим ентузіазмом наділяють знайомих прізвиськами. Тут передусім хочеться сказати про інше. У слові кожній мови немає лексичних груп – власних чи загальних – які могли б позмагатися з особовими іменами щодо кількості та розмаїття експресивних утворень. Ця прикмета особових імен відома всім антропонімі-

стам, а більш-менш інтуїтивно – всім носіям мови. М.В.Карпенко давно підкреслила “напрочуд розмаїті скорочення й трансформації зменшувальних форм особових імен” [13, 4]. Тут повз увагу, як правило, проходить один знаменний факт. У мові синонімічні гнізда чи групи близькозначних слів за своїм стилістичним забарвленням мають довший негативний, від’ємний ряд, ніж ряд позитивний, додатний. Погане лексично чи словотвірні фіксується ширше, ніж хороше. Ця особливість лексичного вираження людських емоцій має свої психологічні, соціальні, навіть філософські витлумачення. Однак ця особливість особових імен абсолютно не стосується, бо тут, навпаки, повністю панує позитив, панують меліоративні форми (демінітиви, гіпокористики) при зовсім незначній кількості пейоративних утворень. Меліоративні форми особових імен незрівнянно багатші своїми словотвірними засобами, їх значно більше, ніж пейоративів та способів їх утворення.

Звісно, ця загальна антропонімічна прикмета у різних мовах має різні прояви. Наприклад, у слов’янських мовах вона суфіксально виражається ширше, ніж у германських, а щодо форм усічення (позитивно забарвленого усічення) імена слов’янські та германські могли б конкурувати. В обох мовних групах антропонімічний позитив помітно переважає над негативом. Зазначена риса акцентує особливий статус антропонімії і її найдавнішого компонента – особового імені – в мові, демонструє силу імені та його притягальність.

Третє коло індивідуального антропонімічного фрейму складають наймення історичних осіб. Для власника ментального лексикону це – люди, з якими він особисто не знайомий. Зрештою кожна історична особа знається не тільки з іншими історичними особами, а й з людьми, що не потрапили до аналіз історії. В цьому останньому випадку у ментальному лексиконі “простих людей” історичні особи увіходять – відповідно до ступеня знайомства – до другого чи навіть першого антропонімічного кола. Однак загальна картина така: історична особа – це щось віддалене в часі й просторі, хай навіть близьке серцю, як *Шевченко* для українця чи *Шекспір* для англійця. Історичні особи входять у ментальний лексикон з розповідей, підручників, телевізора та кіно тощо – їх пізнають не особисто, а опосередковано. Навіть мільйони жертв такої історичної особи, як *Сталін*, пізнали його з портретів, радіо тощо.

Інакше кажучи, історичних осіб пізнають не від денотата до імені, як це маємо в перших двох колах, а від імені до денотата.

Люди спочатку пізнають імена – *Сагайдачний, Хмельницький, Дорошенко, Мазепа, Полуботок*, а потім довідуються, хто глибше, хто поверховіше, про цих славетних гетьманів України. Слушно зазначив В.В.Жайворонок: “ніщо інше, як слово, є найбільш явним для свідомості показником здійснення акту пізнання” [11, 51]. Це стосується всіх слів, але власних назв – особливо. У випадку історичних осіб слово є не тільки показником здійснення акту пізнання, а й його попередником.

Поняття “історична особа” є досить плинним. Теоретично міркуючи, історичною особою слід назвати кожну людину, що реально існує чи існувала колись у світі, якщо про неї хоч хтось щось знає, але практично встановився певний рубіж історичності, куди прийнято включати тільки людей, що чимось істотним відзначилися і відомі досить широкому колу людей. Наприклад, не всі знають, хто така *Малуша*, імовірно донька древлянського князя Мала, яку забрала у свій причет княгиня Ольга і яка згодом стала матір’ю князя Володимира, хрестителя Русі. Однак чимало людей Малушу все ж знає. Це безперечно історична особа. Згадані у сонетах Дж.Мільтона шотландські офіцери “Gordon, Colkitto or Macdonnel, or Galasp” [14, 71] уже на крайній межі історичних осіб – про них знають навіть навряд чи всі фахівці з творчості Мільтона та історики, що вивчають Англію ХУІІ ст. Пушкіністи, здається, встановили всіх реальних осіб, що згадуються у художніх творах, листах, будь-яких записках О.С.Пушкіна. Навряд чи усі ці реальні люди мають бути зараховані до історичних осіб, хіба що тільки тому, що їх згадав геній. Досить суб’єктивним залишається й визначення ступеня вагомості історичної особи. Книга “100 великих українців”, наприклад, включає біографії Михайла Булгакова та Голди Меір. Ці особи спітет “великі” заслуговують без найменших сумнівів. Сумніви виникають щодо віднесення їх до українців. У той же час такі великі українці, як Іван Котляревський та Роман Шухевич у цій книзі [31] відсутні.

Історичних осіб залюбки згадують у своїх творах письменники. Згадують по-різному, з різними оцінками, з різним змалюванням. У творі історичні особи можуть бути персонажами, згадуваними особами чи стилістичними, образними засобами (останнє трапляється найчастіше). Патріарх “Бу-ба-бу” Ю.Андрухович поширює свій бурлеск і на історичних осіб. Ось його згадка радянських керівників, точніше їх пам’ятників: “Хіба піти спитатися у Дзержинського. У Залізного Фелікса. Ні, в Залізного

Зігфрида. У Конрада Клауса Еріха Держинського. Або в Лайнера Анзельма Віллібальда Кірова. Або у Вольфганга Теодора Амадея Леніна. Він тут неподалік, під склом, живіший од живих” (27, 76). Хай це політична нехить до більшовиків – іменувати Леніна сумішшю імен Гофмана (Ернст Теодор Амадей), Моцар та (Вольфганг Амадей) та Гете (Йоган Вольфганг). Інший цікавий випадок балаганної обробки іменування історичної, точніше псевдоісторичної особи – Олелька Другого, який проголосив себе королем України і до якого травестійно адресується вся “Московіада”, маємо у його сумнівних титулах, наприклад: “Господарю Псковський, Перемиський та Козятинський, Герцогу Дніпродержинський, Первомайський та Іллічівський” (27, 9).

Як правило, історичні особи згадуються в історичних творах більш нейтрально. Так, Ю.Яновський у романі “Чотири шаблі” переважно вустами свого провідного героя *Михайла Остюка* називає *Наполеона*, кількох його маршалів (*Бернадот, Мюрат, Даву, Ней*) та інших французьких військовиків. Ці антропоніми підкреслюють, акцентують масштабність битв Громадської війни і підносять дії Остюкових загонів. У романі Р.Олдінгтона “Смерть героя” згадуються *Леонардо да Вінчі, Боттічеллі*, англійські художники *Holman Hunt, Millais, Cruikshank, Quiz, Watts, Frank Dicksees, Turner*, французькі художники *Bouguereau, Friesz, Vlaminck, Utrillo, Rousseau the Douanier, Braque, Leger, Picabia, Modigliani, Corot*, американський художник *James McNeill Whistler*. Ще більше тут названо західноєвропейських та американських письменників, передусім поетів. Все, що дозволив собі Олдінгтон зробити з їх іменами, це раз перекрутити прізвище *Пікассо: Quijasso*, хоч у мовленні знавця є правильне *Picasso* (32, 97;124), а також у подвійному прізвищі англійського художника *Burne-Jones* замінити – не без іронії – другий компонент прізвищем іншої людини, Уільяма Морріса, теж прерафаеліта: *Burne-Morrisy* (32, 37).

Реальний та віртуальний скрипти онімічного фрейму в ментальному лексиконі фактично зливаються. Справа тут не просто в тому, що реальні історичні особи насичують також і віртуальний художній світ, що знаний з історії Наполеон реальний та, приміром, Наполеон Л.Толстого і Наполеон Ю.Яновського у свідомості людини денотатно ототожнюються. Справа в тому, що персонажі художнього твору, які не є історичними особами, у мові мозку опи-

няються поряд з ними. Так, поряд із Сервантесом виринає й Дон Кіхот (якого, до речі, знає більше людей, ніж Сервантеса), поряд з Шекспіром – Гамлет і т.д. Наймення персонажів віртуальних витворів письменницького таланту в ментальному лексиконі індивідуума увиходять до того ж третього кола антропонімічного фрейму, що й історичні особи. Розрізнення цих двох складників даного кола переважно усвідомлюється, але тут немає такого істотного розмежування, як між першим і другим, другим і третім колами. Справу вирішує ступінь знаності, популярності. *Ізот Лобода*, він же *дід Нечуйвітер*, із “Собору” О.Гончара для тих, хто прочитав цей роман, потрапляє на рівень знайомих, до другого кола антропонімів у ментальному лексиконі. *Ромео* ж та *Джульєтта*, хоч вони аж ніяк не були історичними особами і не зображалися як такі, завдяки всевітній славі присвяченої їм п’єси Шекспіра увійшли до третього кола, кола історичних осіб, обросли конотаціями, набули символічного забарвлення, потрапили до групи найвідоміших у світі імен.

Четверте, останнє коло індивідуального ментального лексикону складають антропоніми, що цей ментальний лексикон оточують, але до нього не входять. Людина цих антропонімів не знає. Однак вона знає про їх існування, має певну інформацію про їх прикмети. Так, в українській мові слова на *-енко* з великим ступенем імовірності можуть бути сприйняті як прізвища, а особові імена, передусім часто вживані, існують у ментальних лексиконах людей і в своїй безденотатній, порожній формі. *Іван, Олексій, Сергій, Олександр, Максим, Юрій, Марія, Ганна, Наталія, Олена* тощо мають свій хронотоп, у даному разі – етнічну та часову локалізацію. Автор цих рядків, як зазначалось, знає понад 30 Олен – осіб, що локалізуються в першому, другому чи третьому колі його ментального лексикону. Поза тим він знає про існування імені *Олена* в українській мові, так би мовити, у “словниковій” формі, що є вільним і може бути використане для позначення новонароджених. Ось це останнє знання стосується вже четвертого антропонімічного кола. Відомо також, що укр. *Олена* (грецького походження) генетично збігається з рос. *Елена*, англ. *Helen*, серб. *Јелена*, пол. *Helena*, фр. *Helene*, мад. *Ilona*, так само як укр. *Іван* (давньоєврейського походження) – це пол. *Jan*, англ. *John*, нім. *Hans*, фр. *Jean*, італ. *Giovanni*, ісп. *Juan*, порт. *Joao*, груз. *Вано*, мад. *Janos* тощо.

Інакше кажучи, четверте коло індивідуального антропонімічного фрейму – це безденотатні антропоніми, яких носій ментального

лексикону: 1) взагалі не знає; 2) не знає, але може ідентифікувати як антропоніми за їх структурними (словотвірними та фонетичними) прикметами; 3) знає, але відокремлює від носіїв, від денотатів, як згадані імена *Олена* та *Іван*. Тобто, четверте коло – то потенційні члени ментального лексикону. Між цим колом та двома попередніми увесь час відбувається взаємообмін. Людина практично щодня пізнає якісь нові для неї антропонімічні одиниці – відбувається перехід онімів з четвертого кола в друге чи третє. Щось вона забуває, адже мало хто може утримати в голові названу Дейлом Карнегі рекордну цифру й назвати п'ятдесят тисяч чоловік за іменем та прізвищем. Антропоніми, отже, вибувають з ментального лексикону у четверте коло, яке, таким чином, можна визначити як потенційний онімичний компонент мови мозку.

Дослідження онімичних фреймів має бути продовжене.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Алиатов В.М. Сто лет спустя, или сбываются ли прогнозы? // Вопросы языкознания. – 2003. - №2. – С. 114-119.
2. Бардина Н.В. Языковая гармонизация сознания. – Одеса, 1997. – 271 с.
3. Белей Л.О. Функционально-стилистичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст. – Ужгород, 1995. – 120 с.
4. Белей Л.О. Українська літературно-художня антропонімія кінця ХУІІІ-ХХ ст.: Автореф. дис. ... доктора філол. наук. – Ужгород, 1997. – 48 с.
5. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: Проблеми теорії та історії. – Ужгород, 2002. – 175 с.
6. Бодуен де Куртене И.А. О задачах языкознания // И.А.Бодуен де Куртене. Избранные труды по общему языкознанию. – М., 1963. – Т.1. – С. 203-221.
7. Бодуен де Куртене И.А. Языкознание, или лингвистика ХІХ века // И.А. Бодуен де Куртене. Избранные труды по общему языкознанию. – М., 1963. – Т.2. – С. 3-18.
8. Вишнякова О.Д. Функционально-когнитивная парадигма как сфера концентрации лингвистической мысли в наступившем столетии // Филологические науки. – 2003. - №6. – С. 36-42.
9. Гудмания А. Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови: У 3 кн. – Ужгород, 1999. – К.3. Словники української передачі англійських і німецьких власних назв. – 503 с.
10. Гуреев В.Л. Языковой эгоцентризм в новых парадигмах знания // Вопросы языкознания. – 2004. - №2. – С. 57-67.
11. Жайворонок В.В. Проблема концептуальной картины світу та мовного її відображення // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – 2002. - №32. – С. 51-53.
12. Изгаршев И. Елена Яковлева: “Приходится выбирать лучшее из худше-

го” // Аргументы и факты в Украине. – 2004. - №17. – С. 33.

13. Карпенко М.В. Русская антропонимика. – Одеса, 1970. – 42 с.
  14. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження // Записки з ономастики. – Одеса, 2000. – Вип. 4. – С. 68-74.
  15. Клічук О.Д. Повесть-казка Р.Дала “Charlie and the Great Glass Elevator”: онімичний компонент // Записки з ономастики. – Одеса, 2003. – Вип. 7. – С. 73-91.
  16. Колокольцева Т.Н., Шестак Л.А. Международный симпозиум по когнитивной лингвистике // Филологические науки. – 2003. - №6. – С. 123-126.
  17. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М., 1990. – 685 с.
  18. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999. – 247 с.
  19. Остапчук Т. Від міфів та казок – до світової глобалізації // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - №170. – С. 159-168.
  20. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології: Психологічний та етнокультурний аспекти. – К., Черкаси, 2004. – 275 с.
  21. Стех М.Р. “Іншим обличчям в потойбік ...” – поезія і проза Емми Андрієвської // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - №170. – С. 77-85.
  22. Фаріон І. Українські прізвищеві назви прикарпатської Львівщини наприкінці ХУІІІ – початку ХІХ століття: З етимологічним словником. – Львів, 2001. – 370 с.
  23. Хигир Б.Ю. Полная энциклопедия имен. – М., 2003. – Т. 1. – Женские имена. – 444 с.
  24. Шафран С. Отец “Чонкина” писатель Владимир Войнович // Бульвар. – 2004. - №20. – С. 5.
  25. Carnegie D. Dale Carnegie's Lifetime Plan for Success. The Great Bestselling Works Complete in One Volume. – N.Y., Galahad Books, 1998. – 538 p.
- #### ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА
26. Андрієвська Е. Джалагіта // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - №171. – С. 196-207.
  27. Андрухович Ю. Московіяда. Роман жахів. – Івано-Франківськ, 2000. – 138 с.
  28. Гончар О.Т. Собор. Роман. – К., 1968. – 319 с.
  29. Кириченко С. Люди не зі страху // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - №171. – С. 103-145.
  30. Коцюбинський М.М. Твори: В 7 т. – К., 1974. – Т. 2. – 383 с.
  31. 100 великих українців. – 2-е изд. – М.; К., 2002. – 588 с.
  32. Aldington R. Death of a Hero. – М., 1985. – 350 p.
  33. Dahl R. The Collected Short Stories. – Lnd., 1992. – 762 p.
  34. Dahl R. The Umbrella Man and Other Stories. – N.Y., 2000. – 279 p.
  35. Fitzgerald F.Sc. The Great Gatsby. – М., 1984. – 142 p.
  36. Peale N.V. Enthusiasm Makes the Difference. – N.Y., 1982. – 224 p.